

GÜNEY AZERBAJCAN'DA HALK TİYATROSU ÜZERİNE

Dr. Eflatun NEMETZADE*

Bilimsel kaynaklara dayanarak söyleyebiliriz ki, Fars tiyatrosunun meydana gelmesinde Karagöz oyunlarının tesiri oldukça büyük idi. Aynı zamanda unutmamak gerekir ki, hâla ortaçağdan da eskilere dayanan Türklerin 'Karagöz' oyunu geniş bir şekilde tanınırdı. Tunus, Cezayir gibi Müslüman ülkelerde de onun, Karagöz, Karakuş, Karaguz, Karaguş vs. gibi isimlendirilmesinin şahidi oluyoruz. Küçük boylu, büyük gözlü bu efsanevi kahramanın vatanının nerede olduğunu ilim dakik olarak ispatlamamıştır. Çok çeşitli rivayetlerden birisinde ise söylenir ki, Karagöz Türkiye'ye İran'dan gelmiştir. Onun üvey babası ise İran'ın efsanevi kahramanı Keçel (Kel) olmuştur. Oysa unutmamak gerekir ki, Keçel (Kel) aynı zamanda Azerbaycan halk tiyatrosunun da kahramanlarından sanılmaktadır (E. N.). Kel ve onun rol arkadaşı olan Kosa Azerbaycan halk tiyatrosunun 'ustaları' olarak tanınır. Kel'in adına aynı zamanda Azerbaycan halk destanlarında da sık sık rastlanabilir. Ortaçağdan başlayarak, 18. Yüzyıla kadar (16. Yüzyıl) Azerbaycan devletinin başkentinin Tebriz olduğunu kimse inkâr edemez. Tesadüfi değil ki, genellikle Azerbaycan'da, aynı zamanda Güney Azerbaycan'da geniş yayılmış meydan oyunlarında onun söyledikleri diller ezberi olmuştur:

A gede Keçel gelsene,

Gelib salam versene,

Kosanı güldürsene.¹

Merhum araştırmacı-şair Vidadi Paşayev'in halk destanlarından aldığı bu mısralarda fikrimizi, daha doğrusu Kel'in Azerbaycan destanlarının kahramanı olmasını kanıtlamaktadır.

Farsların halk tiyatrosunun tarihi de çok eskilere dayanır.² Meydanlardaki canbazların oyunları, fanatik aktörlerin fitraten tiyatro oyunları gerçekleştirmeleri ve orada aklına gelenleri ve çeşitli rivayetler söylediklerini tarihten biliriz.

* Bilkent Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi Tiyatro Bölümü Öğrt. Görevlisi.

¹ V. Paşayev, Aldanmış Yıldızlar, 1977, s.39.

² Y. Bertels, Fars Tiyatrosu, Rusya Güzel Sanatlar Tarihi Enstitüsü, s.18.

Meydanlarda gösterilen misteriya-dinitarziye tiyatrosu gelenekleri Ortaçağ'da mevcut olan Avrupa tiyatrosu ananelerine çok yakın olduğunu görürüz.³

Meydan tiyatroları ile birlikte Şabeh oyunlarının İran'da, aynı zamanda Güney Azerbaycan'da tiyatro sanatının meydana gelmesinde müstesna rolü olmuştur. Buna paralel olarak hızla gelişmekte ve artmakta olan meydan oyunları da sonralar Meydan Tiyatrosu adı altında yaşamını devam ettirmeye başlar. Şabeh veya Taziye dini merasiminin ayrıca bir tiyatro oyunundan hiçbir farkı yok idi. Diğer taraftan sirk, akrobatik oyunlar ve pandomin, Fars (Kaba Şaka) türlü oyunlar ile İran'da tiyatro hareketi geniş bir şekilde gelişmeye başlar. Aynı zamanda ülkenin büyük kentlerinde meydan guruplarının oluşmasını da izlemek mümkün olur.

Güney Azerbaycan tiyatrosunda da genelde İran'da meydana gelen sosyal-kültürel olayların, aynı zamanda tiyatro unsurlarının büyük etkisini görmek mümkün idi. Özellikle karşılıklı ilişki ve zenginleşme süreci Güney Azerbaycan'da tiyatro sanatının oluşması ve gelişmesine de belli perspektifler açmış olurdu. Bu meselede birçok benzer manevî, estetik, ahlakî değerleri de dikkate almak gerekir. Güney Azerbaycan'ın aynı zamanda birçok kavimlerin uzun bir tarihi süre İran egemenliği altında olmasını da unutmamak gerekir.

Tanınmış Rus araştırmacısı G. Krijitski bir eserinde⁴ İran'da çeşitli kavimlerin ta eski zamanlardan beri yaşadıklarını ve bu toprakların sahibi olduklarını yazıyor. Bu kavimlerin adlarını sıraladığında o ilk önce Azerbaycan'ın daha sonra Taciklerin, Afganların ve diğer etnik gurupların olduğunu gösterir. Bu değerli eserde Farslar hakkında oldukça değerli fikirler de söylenilir, Farsların şairane bir halk olması, geçmiş manevî kültürlerini koruyup sakladıklarını gösterir.

Gerçekten de İran'da şiir, sanat, aynı zamanda halk tiyatrosunun spesifik bir şekilde inkişafından söz etmek mümkündür. Aynı zamanda birçok ortak manevî-estetik değerlerin ve ilkelerin mevcut olması da söz konusudur. Bu özelliği tiyatro sanatında da izlemek mümkün idi. Meselâ, ananevî, dinî-misterial konular, amatör aktörlerin (bazen onlara Lotu denilmesi) iştiraki, sahneye çeşitli hayvanların, at, eşek, maymun, kedi, deve, ayı hatta aslanın bile çıkarılması vs. halk tiyatroları için benzer benzerliklerden idi. Aynı zamanda bu tip halk tiyatrolarında şarkıcıların, müzisyenlerin, akrobatların, dansözlerin vs. sahneye çıkması da büyük önem taşırdı.

Zaman zaman halk tiyatrosu veya meydan tiyatrosu aktörleri özel ziyafetlere, şenliklere ve en önemlisi İslâm dünyasında geleneksel olarak anımsanan 'Şabeh' merasimine de davet olunurlardı. Önceleri 'Şahsey-vahşey' adlanan bu merasim sonralar 'Şabeh' adlanmaya başlanmıştır. Şabehler Azerbaycan Tiyatrosunun da ilk faaliyet döneminde, sanatçıların profesyonel tiyatroya gelişinde rolünü inkâr etmek hiç de doğru olmazdı. Çünkü Şabehler halk tiyatrosu için önemli bir zemin oluştururdu. Halk tiyatrosu ise aynı zamanda Azerbaycan profesyonel tiyatrosunun

³ Doğu Tiyatrosu Rusya Güzel Sanatlar Tarihi Enstitüsü, s.172.

⁴ G. Krijitski, Ekzotiçeskiy teatr, Saint-Petersburg 1927, s.44-70.

realist yolla ilerlemesi için de üretken bir kaynak hazırlamış oldu. Azerbaycan'daki Şabeh dostgâhı aslında mükemmel bir meydan tiyatrosu fonksiyonunu taşıyordu. Bu bakımdan Farsların Şabeh merasimlerinden ayrılırdı. Şabehlerin ortak ve daimi bir senaryosu yok idi. Çoğu zaman anonim müellifler tarafından yazılıyordu. Bu merasimlerin çeşitli isimleri vardır. Meselâ, 'İmam Hüseyin'in Katli', 'Kerbela Musibeti', 'Müslüm'ün Oğullarının Katli', 'Hazreti Abbas'ın Şehid Olması', 'Ali'nin Katli' gibi Şabeh oyunları genellikle bir perdeli oluyordu. Hepsinin içeriği ise bütünlükle aynı idi. Şabehlerin içeriği hakkında Azerbaycan'ın tanınmış eğitimcisi ve yazarı E. B. Hakverdiyev'in kitabından okuyoruz: "*Fıratın sahillerinde eşit olmayan mücadelede helak olan Peygamber evlatları için ağlıyorlardı. Yuğcuların yerini rövzehanlar tutur; bütün Muharrem ayında mescitlerde ve zengin şahısların evlerinde... taziye yapılırdı ki, bu taziyelerde rövzehan menbere çıkarak önce şehidi, onun savaştaki kahramanlığını övüyor, sonra ise musibetli ölümünü tasvir etmeye başlıyor. Cemaat ağlıyor, göğsüne ve kafasına dövüntüyor.*"⁵

Azerbaycan Şabehlerini Farsların merasimlerinden ayıran bir ayırım da vardır. Eski zamanlarda birçok memleketlerde olduğu gibi Azerbaycan'da da vefat eden bir kahraman için ağlamak veya matem tutmak alışkanlık olmuştur. Kahraman ölen günü cemaati bir yere toplayırlardı. Bu toplantıya 'yug' denilirdi. (yuglamak-ağlamak sözündendir) 'Yug' merasimi Farslarda Yoktur. Belki Azerilere benzer şekilde bunu yapmışlar, bu olabilir (E. N.). Toplananlar için ziyafet yapılırdı, özel olarak davet edilmiş yugcular ise iki telli kopuz çalıp oynuyorlardı. Yugcu önce merhum kahramanın yiğitliklerinden konuşup onu övüyordu. Sonra ise kederli şarkıya geçip şanlı kahraman için ağıt söylüyor, merasime toplananlar ise hüngür hüngür ağlıyorlardı. Bu ayın Yunanlıların Dionis ayinini veya Cava halklarının Budda için ağlamalarını anımsatıyor.⁶ Böylece Azerilerin merasimleri yugcuların davet olunmaları açısından Farslarinkinden farklı idi.

Aynı zamanda Azerbaycan halk tiyatrosunda en eski tarihe sahip olan 'Sayaçı', 'Nevruz'⁷, 'Kerveç' gibi emek prosesiyle (süreciyle) mevsim bayramları ile bağlı birçok mevsimlerde koro, dans, diyalog hatta dramatik süje ve harekete, bazen ise 'aktör' (Farslar bazen Lotu da diyorlar) tarafından icra edilen bu sanatsal imgeye rastlamak mümkündür. Meselâ, 'Nevruz' merasiminde önemli bir bölümünü teşkil eden 'Keçel-Kosa' oyunu gerçekten bir tiyatrodur. Çünkü burada süje de, dramatik hareket de en önemlisi ise özel elbise giyen, maske takan aktör de vardır.⁸ Neredeyse dünyanın en eski Yunan tiyatrosunda Dionis bayramlarında veya epik tiyatrodaki maske takan iki aktörün sahnedeki oyunlarını hatırlatıyor ve büyük ilgiye sebep oluyor.

⁵ E. Hakverdiyev, Seçilmiş Eserleri, C.11, Bakı 1957, s.329.

⁶ E. Hakverdiyev, Seçilmiş Eserleri, C.11, Bakı 1957, s.329.

⁷ A. Nebiyev, Nevruz Törenleri, Doruk Yayınları, Ankara 1992.

⁸ C. Caferov, Azerbaycan Dram Tiyatrosu, Bakı 1959, s.3.

Yeri gelmişken Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Nurhan Karadağ'ın çok değerli bir eserinden alınmış bir vakiayı hatırlatalım. Yazar bu kitabında Anadolu'da Türk insanların günümüze kadar koruyup sakladığı eski halk köy seyirlik oyunlarından söz ediyor. Bu köy seyirlik oyunları Azerbaycan köy ve kasabalarında da adet ve anane olarak korunmuş ve bugün de kendisini göstermektedir. Yılın belli aylarında veya mevsimlerinde bayram ve törenlerde oyun oynamak, bir hadiseyi rivayeti, masalı aktör gibi gerçekleştirmeye, oynamaya, bir türlü küçük oyun gibi takdim etmek bir adet olmuştur. Nurhan Karadağ haklı olarak yazıyor: "*Köy seyirlik oyunlarını oluşturan, biçimleyen önemli bir özellik Orta Asya kültürüdür. Bugün Anadolu'da yaşayan Müslüman Türkler, Orta Asya'da yaşayan Şamanist Türklerin devamıdır.*"⁹

Her yıl belli aylarda, belli günlerde oynanan 'seyirlik oyunlar' köy insanların yaşamlarına renk getiriyor. Köy seyirlik oyunlarını İran arazisinde yaşayan Azerilerin de koruyup sakladıklarını biliyoruz. İlkbaharı, doğanın canlanmasını yansıtan 'Nevruz' bayramı bütün Azerbaycan topraklarında, ilçe ve köylerinde anılmaktadır. Ve inanıyorum ki, Nurhan Karadağ'ın kitabında daha kapsamlı izahını verdiği seyirlik oyunundan biri gibi kabul edilebilir.

Azerbaycan halk tiyatrosu bu dönemde büyük bir devrim yaşamış oldu. Arkaik düşünce tarzı ve çeşitli siyasî cereyanların tesirinden kendisini koruyabildi. Eski zamanlardan Azerbaycan halkı arasında şöhret bulmuş 'Kosa-Kosa', 'Garavelli', 'Kilim-arası', 'Şah Selim Oyunu', 'Şabeh' oyunu, meydan oyunları daha sonralar bir takım profesyonel tiyatro guruplarının meydana gelmesi için güzel zemin yaratmış oldu. Aynı zamanda Azerbaycan tiyatrosunun müstakil bir tarihe sahip olduğunu da gösterebildi.

Yeni meydana gelen bu tiyatroların temelinde ise Halk Tiyatrosu guruplarının repertuarlarında olan eserlerin büyük önemi olmuştur. Uzun yıllar boyu Keçel (Kel) bu oyunlardan bir çoğunun baş kahramanı olarak sahneye çıkmıştır.

⁹ N. Karadağ, Köy Seyirlik Oyunları, Ankara 1978, s.12.